

загальної початкової освіти. Однак із початком Першої світової війни успіхи на освітній ниві та закладені позитивні тенденції було знівельовано, що наклало свій відбиток на подальші трагічні події вітчизняної історії.

Посилання

1. Лось Ф.Є. Україна в роки століпінської реакції /Ф.Є. Лось – М., 1944. – 254 с.
2. Константинов Н.А., Струминский В.Я. Очерки по истории начального образования в России / Н.А. Константинов, В.Я. Струминский – М., 1953. – 340 с.
3. Дякин В.С. Земства и самодержавие в третье-июньской монархии / В.С. Дякин // Вопросы истории России XIX – начала XX века. – Л., 1983. – 196 с.
4. Кравченко Т.М. Основні етапи і результати реформування народної школи на Харківщині у другій половині XIX – на початку XX ст. // Багаліївські читання в НУА: Прогр. та матеріали IV Багаліїв. читань, Харків, 5 листоп. 2001 р. – Х.: Нар. укр. акад., 2001. – Ч. IV. – С. 65.
5. Гавриш Р.Л. Земська школа на Полтавщині. – Полтава: ВЦ «Археологія», 1998. – 7 с.
6. Сірополько С. Історія освіти в Україні. – К.: Наукова думка, 2001. – 354 с.
7. Жуков С.М. Реалізація проекту запровадження загальної початкової освіти у Харківській губернії на початку XX століття / С.М. Жуков // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії: зб. наук. праць. – Харків: ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2008. – Вип. 11. – С. 212-221.
8. Російський державний історичний архів, ф. 1278., оп. 2., спр. 138.
9. Там само, ф. 1276, оп. 2., спр. 495.
10. Щепкин М.П. «Заботы» правительства о всеобщем обучении // Самоуправление. – 1907. – № 3. – С. 10.
11. Державний архів Чернігівської області, ф. 145, оп. 1, спр. 579.

Мошик І.В. Внедрение всеобщего начального образования в Глухове в начале XX в.

В статье анализируются основные положения правительственного проекта внедрения всеобщего начального обучения в Российской империи в начале XX ст. и процесс реализации этого проекта в г. Глухове, а также исследуются проблемы функционирования начальных и средних школ города в обозначенный период.

Ключевые слова: *правительственный проект, учреждения местного самоуправления, всеобщее начальное обучение, церковно-приходские школы, комплектное училище.*

Moshik I.V. Introduction of general primary education in Hlukhiv at the beginning of the XX century.

The article analyzes the main provisions of a government project to introduce universal primary education in the Russian Empire in the early twentieth century and the process of realization of his project in Hlukhiv and studied problems in the functioning of primary and secondary schools in the city during this period.

Key words: *government project, organizations of local government, general primary education, church schools, complete schools.*

01.04.2014 р.

С.М. Фомська

ВИСВІТЛЕННЯ ДІЯЛЬНОСТІ ЧЕРНІГІВСЬКОЇ «ПРОСВІТИ» В ІСТОРІОГРАФІЇ РАДЯНСЬКОЇ ДОБИ

У статті зроблено аналіз історіографічного спадку проблеми діяльності громадського товариства «Просвіта» Чернігівщини в контексті реформаційних процесів культурно-освітнього виховання України за радянської доби.

Ключові слова: *«Просвіта», історіографія, культурно-просвітницьке виховання, радянська влада.*

Одну із основних груп історіографічних досліджень діяльності просвітницьких осередків Чернігівської губернії 1906–1920-х років становлять історичні праці радянського періоду. Вони, в свою чергу, характеризувалися домінуванням марксистсько-ленінської ідеології, яка здійснювала вплив на всі суспільні процеси та визначала основні напрями наукових досліджень. Незважаючи на ці особливості тоталітарного режиму, роботи вказаного періоду становлять невід’ємне джерело вивчення особливостей діяльності товариств «Просвіта» як складової ланки культурно-просвітницької роботи з робочим населенням.

У сучасних умовах активно досліджується культурно-духовне життя українського народу з найдавніших часів до сьогодення. Цікавими залишаються питання просвітницького руху по регіонах країни, в тому числі і на Чернігівщині. Історики досліджують праці різних історичних періодів, радянської доби також, наукову концепцію історії української культури. У зв’язку з цим постає необхідність історіографічного аналізу зазначеної проблеми.

У 1920–1960-х роках праці історіографічного плану не відзначаються своєю кількістю. Нечисленність наукових праць із вивчення діяльності просвітницьких товариств в регіонах України пояснюється самим змістом узагальнюючих видань з історіографії. Радянська історична наука розглядала регіональну історію у контексті загального стану розвитку процесів, що мали місце в Російській імперії. Історіографічні публікації тих часів давали загальне, часто не досить об’єктивне, уявлення про тенденції суперечливого розвитку історичних знань в Україні. Це дає підстави проаналізувати внесок радянських істориків у вивчення культурно-просвітницького руху в Україні на новому рівні

Хоча переважна частина публікацій істориків радянського періоду присвячена освітянській сфері, в полі їх зору перебували й інші аспекти культурного будівництва в Україні. Один з них – культурно-освітницький рух, діяльність культурно-освітніх товариств та організацій. Увага радянських

істориків до їх діяльності була не випадковою, адже культурно-освітні організації, і, передусім, «Просвіти», були серйозним конкурентом більшовицької ідеологічної машини у боротьбі за вплив на свідомість українського населення.

Однією з перших робіт, в якій згадується діяльність просвітницьких товариств, була робота Г. Гринько «Начерк історії системи політпросвіти» [1, 1–57]. Головна увага автора була зосереджена на аналізі політосвітньої діяльності радянської влади в роки революції 1917–1920 рр. Автор викладає етапи становлення більшовицької політосвітньої системи, називає основні форми та методи її діяльності, підкреслюючи, що значні перешкоди її функціонуванню створювала саме діяльність «Просвіт». Г. Гринько пов'язує діяльність «Просвіт» із заможними прошарками українського населення і вважає, що найкращим виходом для більшовицької влади буде радянська організація цих товариств з відповідною ідеологічною переорієнтацією їх діяльності.

Питання, що стосувались культурного життя в Україні, безпосередньо діяльність культурно-просвітницьких товариств, цікавили також Я. Ряппо. У своїй статті «Просвещение на Украине за годы революции» автор висвітлює процес культурного будівництва в Україні у роки революції 1917–1920 рр. [2, 1–33]. Безпосередньо звернуто увагу на діяльність позашкільних та культурно-просвітніх організацій, котрі становили основну ланку організації народної освіти в Україні. Так, зародження та розквіт діяльності просвітніх установ припадав на перший період правління Тимчасового уряду. В цей час діяльність «Просвіт», на думку Я. Ряппо, була безсистемною та мала шовіністичний характер, але вони відігравали головну роль в період Української революції. З встановленням радянської влади вся різнобарвність культурно-просвітніх установ та організацій не могла житись в новій системі. Відповідно до розпоряджень владних структур позашкільне виховання дорослого населення організовувалось в політпросвітах та Наркомпросі, які намагались культурницькі організації шовіністичного характеру ліквідувати або реорганізувати. В цій системі «Просвітам» відводилась основна роль в організації політпросвітньої роботи на селі з питань радянської духовної культури.

Зміст дослідження М.О. Авдієнко «Народна освіта на Україні», висвітлює картину народної освіти в УРСР за 1922–1927 рр. [3]. Цікавими є висновки автора про те, що робота по організації позашкільної освіти в Україні в дорадянський період не проводилась. Царські жандарми всіма способами намагались придушити прояви культурно-просвітньої роботи, закриваючи та переслідуючи «Просвіти», бібліотеки та

клуби, діяльність яких могла нашкодити владі. Поміщицько-капіталістична влада в царській Росії вживала всіх заходів, щоб тримати народ у «темряві» та некультурності. В подальшому викладі матеріалу автор більше приділяв уваги освітнім проблемам народного виховання.

Аналізуючи зміст вищевказаних праць, можна зробити висновок, що автори конкретно діяльність «Просвіт», зокрема і регіональних, не вивчали, лише поверхнево торкалися основних моментів в організації та співпраці просвітництва з органами радянської влади. Незважаючи на такого роду недоліки, сам факт існування та авторитетності «Просвіт» на Україні залишався незаперечним. До кінця 1920-х років радянська історична наука не була цілком і повністю підпорядкована ідеології, оскільки в 1920-ті роки лише починалося утвердження офіційно санкціонованої «ідеологічної та історичної правди». Зміст праць цих років характеризується чіткою власною позицією науковців, хоча переважна більшість їхніх досліджень не позбавлена зайвого емоційного забарвлення, що впливало на стиль викладення матеріалу.

Безпосередньо діяльність товариства «Просвіта» в Чернігові висвітлює Н.Л. Калениченков праці «Михайло Коцюбинський: Життя та творчість» [4]. В своїх дослідженнях автор приділив увагу просвітницькій діяльності талановитого письменника як першого голови товариства [4, 129–161]. На основі архівних матеріалів та особистого листування голови товариства на сторінках розвідки висвітлюється заснування та діяльність «Просвіти». Автор звернула увагу на відданість керманіча просвітницькій справі, відмітила наполегливість та творчість в організації заходів та проведення вечорів для місцевого загалу. Дослідниця розкриває конкретні факти, які стосувались організаційних моментів «Просвіти», як саме організувались читання рефератів та на які теми, «співпраця» товариства з органами жандармського управління. Крізь призму висвітлення просвітницької роботи М. Коцюбинського, автор надав для загалу більш конкретну інформацію щодо існування товариства з посиланням на архівні матеріали.

В післявоєнні роки дослідження історії «Просвіти» загалом в Україні переходить в еміграцію, де українські вчені вивчають та узагальнюють досвід роботи товариств. Так, з нагоди 90-х роковин заснування «Просвіти» у Філадельфії Молода «Просвіта» ім. А. Шептицького видала книжку колишнього співробітника Головного Відділу В. Дорошенка «Просвіта, її заснування і праця. Короткий історичний нарис з додатками про «Просвіти» в інших країнах» [5]. В праці знайшла своє висвітлення досліджувананами тема, оскільки крім

характеристики діяльності Галицької «Просвіти» була в скороченому вигляді дана інформація про роботу Наддніпрянських «Просвіт».

Автор замітки, вказуючи основні дати та короткий опис за хронологією діяльності Чернігівської «Просвіти», поставило губернське товариство в один ряд з іншими регіональними «Просвітами» України для загалу [5, 245].

У 1950–1960-х роках історична наука збагатилася цілою низкою вагомих досліджень з проблем вивчення культурного будівництва в Україні, зокрема організації культурно-просвітницьких товариств, в тому числі і «Просвіт». На наш погляд, на це мав вплив фактор – період «відлиги», що обумовив посилений інтерес до всіх галузей життя в цілому і до культурно-духовної зокрема.

Відповідно до вимог часу з'являється на світ праця «Культурне будівництво в Україні у 1921–1925 рр.» Г. Шевчука [6]. Автор приділив увагу питанням культурно-освітньої роботи на території України. Зокрема відтворено поетапність створення системи закладів політичної освіти, на які покладалось завдання культурного будівництва. Враховуючи авторитетність «Просвіт» по всій Україні, слід було рахуватися з цими просвітницькими осередками, хоча, на думку автора, їм не вистачало цілеспрямованості в роботі. Також дослідник доводив, що для «Просвіт» того часу була характерна різноманітність форм і методів роботи, переважно культурницького напрямку. Перебуваючи поза впливом політпросвіт, «Просвіти» в більшості своїй були місцями зосередження контрреволюційних елементів [6, 73]. На прикладі Чернігівської губернії автор наводить факти примусової «радянзації» «Просвіт», що перетворювали їх на сільбудинки та хати-читальні, – центри культпросвітньої роботи на селі. Звісно, в таких умовах члени просвітницьких організацій не мали змоги реалізовувати свої цілі щодо розвитку української культури і намагались чинити опір радянській владі. Автор через призму висвітлення основних принципів культпросвітньої роботи серед населення більшовицькими керівниками приділив увагу діяльності та реорганізації «Просвіт» в осередок поширення політичної освіти серед трудящих.

Зокрема І. Золотоверхий у своїй роботі «Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.)» змушений був визнати, що у 1919 р. сітка «Просвіт» продовжувала зростати, адже ці організації користувались великою підтримкою народу. Але діяльність «Просвіт» автор оцінює негативно. Головна їх вада – «аполітичність освітньої діяльності, відрив її від актуальних політичних завдань», серед яких важливе місце мало посідати творення

«соціалістичної народної культури». Тому в праці І. Золотоверхого «Просвіти» звинувачуються у тому, що вони надто ідеалізували та романтизували минуле, захоплювались непривабливими, «старими, віджилими традиціями, побутом, такими рисами національного характеру, які вже перетворилися на консервативні пережитки». Все це, на думку автора, було «виявом українського буржуазного націоналізму» [7, 216].

Колектив дослідників В. Афанасьєв, В. Ветров, С. Канавенко в своїй роботі «Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917-1941 рр.)» приділили увагу організації позашкільної освіти в рамках загального процесу культурно-освітнього виховання дорослого населення [8]. Насамперед відмічена роль «Просвіт» як складової ланки системи «радянзації» суспільства [8, 10]. Вони за своїм статусом були культурницькими товариствами: проводили літературно-художні вечори, відкривали читальні, організовували спектаклі та концерти, розповсюджуючи українську культуру. Більшовицька партія не стала на шлях адміністративної ліквідації товариств, а навпаки розпочала роботу кадрової реорганізації «Просвіт» із залученням соціалістичних трудящих мас, для розповсюдження політпросвітніх знань. Так відбувалось і на території Чернігівської губернії [8, 20–21].

«Просвіти» поступово змінюють своє обличчя і стають на бік радянської влади. За твердженням авторів, правляча партія вирішила наповнити їх комуністичним змістом, щоб не спровокувати прихильників цих культурницьких товариств, а навпаки радянизувати. Однак «Просвіти», за статутами, проводили більш культурницьку роботу, слабо пов'язуючи її з завданнями соціалістичного будівництва і тому поступово були злиті з новоствореними сільбудами та хатами-читальнями.

У працях істориків радянського періоду незмінно витримувалась компартійна оцінка «Просвіт» як шкідливих націоналістичних організацій, які ведуть антирадянську діяльність. Власне, форми й методи діяльності «Просвіт» радянськими істориками глибоко не досліджувались, головна увага зосереджувалась на вивченні культурно-освітньої діяльності більшовицьких організаційних структур.

Слід звернути увагу на збірку документів та матеріалів про видатного українського письменника М. Коцюбинського, які висвітлюють його громадську та суспільну діяльність [9]. В даній доробці зібрані раніше невідомі архівні матеріали та документи, що підтверджують досить активну громадську діяльність першого голови Чернігівської «Просвіти». Автор статті-коментарю щодо діяльності товариства

ззначив, що в основі роботи просвітників було розповсюдження духовної культури українського народу, але разом з тим проводилась антиросійська програма виховання дорослого населення. Незважаючи на висвітлення більш конкретних фактів, дослідження методів та форм роботи просвітян, все одно виклад матеріалу проводився в комуністичному обрамленні.

Цінну інформацію для вивчення діяльності товариства «Просвіта» по всій Чернігівській губернії за 1906–1911 роки містить видання «Коцюбинський М.М. Листи» в 7-ми томах [10]. Оpubліковане листування між М. Коцюбинським та його соратниками, колегами, товаришами, учнями та іншими однодумцями розкриває цінний матеріал для вивчення форм і методів, умов існування губернської «Просвіти» та її філій в Козельці, Ніжині. За умов зберігання датування та авторського тексту, надається можливість встановити певну хронологію подій того часу, дізнатись прізвища діяльних членів товариств та інших людей, що брали активну участь в роботі просвітницьких організацій [10, 68–172].

Діяльності «Просвіт», співпраці просвітян з українськими національними урядами протягом 1917–1920 рр. торкаються у своїх працях у 60–80-ті рр. ХХ ст. й інші діаспорні дослідники – І. Крилов, І. Коляска, Г. Ващенко, Р. Млиновецький, Ю. Шевельов [11]. Слід також назвати узагальнюючу роботу «Сторіччя матері «Просвіти»: нарис історії матірнього товариства «Просвіта» і огляд просвітніх товариств у Канаді» [12], що вийшла у 1968 р. до 100-річного ювілею цієї організації. Проте і в цих працях як джерела переважають мемуари, відчувається нестача документальних матеріалів, які перебували у радянських архівних установах, що не дозволило їх авторам глибоко і всебічно розкрити діяльність товариства в роки Української революції, особливо просвітянського руху на території Наддніпрянщини.

Отже, здійснений історіографічний аналіз засвідчив, що дослідники радянського періоду (1920–1980 рр.) підходили до розгляду діяльності товариств «Просвіта» суб'єктивно, зберігаючи принципи присутності комуністичних начал. «Просвіти» були представлені як складовий елемент радянської ідеології, що мав розповсюджувати політпросвітні цілі серед простого народу. Деякі дослідники взагалі вважали недопустимим існування таких націоналістичних угруповань на території України, пропонуючи якомога швидше їх ліквідувати. Інша частина істориків та науковців розглядала авторитетність «Просвіт» позитивно, яку слід було використати шляхом реорганізації «в середині» товариств. Але представники обох точок зору були негативно налаштовані щодо діяльності «Просвіт» і намагались всілякими

способами її дискредитувати.

Посилання

1. Гринько Г. Очерк истории системы политпросвета // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 157.
2. Ряппо Я. Просвещение на Украине за годы революции // Путь просвещения. – 1922. – № 2. – С. 1–33.
3. Авдієнко М.О. Народна освіта на Україні. – Харків: Друк. ім. Фрунзе, 1927. – 102 с.
4. Калениченко Н.Л. Михайло Коцюбинський: Життя і творчість. – К.: Акад. наук УРСР, 1956. – 272 с.
5. Дорошенко В. «Просвіта», її заснування і праця: короткий історичний нарис з додатком про «Просвіти» в інших країнах. – Філадельфія: Видання «Молода Просвіта» ім. митр. А. Шептицького, 1959. – 102 с.
6. Шевчук Г.В. Культурне будівництво на Україні у 1921–1925 роках. – К.: Акад. наук УРСР, 1963. – 428 с.
7. Золотоверхий І.Д. Становлення української радянської культури (1917–1920 рр.). – К.: Вид-во «Радянська школа», 1961. – 325 с.
8. Афанасьєв В.В.; Ветров В.О.; Канавенко С.А. Нариси історії культурно-освітньої роботи на Україні (1917–1941 рр.). Учебний посібник. – Х., 1968. – 146 с.
9. М.М. Коцюбинський як громадський діяч. Документи, матеріали, публікації / Вступ. стаття, приміт. та упорядкування Н.Л. Калениченко. Відп. ред. П.Й. Колесник. – К.: «Наук. думка», 1968. – 191 с.
10. Коцюбинський М.М. Листи // Твори в 7-ми томах. – Т. 6. Листи (1905–1909) – К.: Наукова думка, 1975. – 311 с.
11. Крилов І. Система освіти в Україні (1917–1919 рр.). – Мюнхен, 1956; Коляска І. Освіта в радянській Україні: дослідження дискримінації і русифікації. – Торонто, 1970; Ващенко Г. Вони теж дали свій вклад. – Мюнхен, 1958. – Ч. 49; Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. – Торонто, 1978; Шевельов Ю. Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941): Стан і статус. – Нью-Йорк, 1987.
12. Сторіччя матері «Просвіти»: нарис історії матірнього товариства «Просвіта» і огляд просвітніх товариств у Канаді. – Вінніпег, 1968. – 309 с.

Фомская С.М. Освещение деятельности Черниговской «Просвита» в историографии советского периода

В статье проанализировано историографическое наследие проблемы деятельности общественных организаций «Просвита» Черниговщины в контексте реформационных процессов культурно-просветительного воспитания Украины при советской власти.

Ключевые слова: «Просвита», историография, культурно-просветительское воспитание, советская власть.

Fomska S.M. The illumination of Chernihiv «Prosvita» activity in historiography of the soviet epoch.

The article analyzes the historiographical inheritance of the problem of the activities societies «Prosvita» of Chernihiv region in the context of reformation processes of cultural – educative upbringing in Ukraine of Soviet rule.

Key words: «Prosvita», historiography, cultural – educative upbringing, Soviet rule.

14.03.2014 р.